

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2007. MÁJUS

121. SZÁM

NYILASY BALÁZS

A Mikszáth Kálmán-i komikus románc és a versek

Természetesen már a kortársi kritika tudta, és az irodalomtörténet-írás is állandóan szem előtt tartja, hogy Mikszáth Kálmán „regényeiben” „sajátos komikai felfogás és feldolgozási mód” működik, hogy az író „Legelőbb és legélesebben [...] azokat a vonásokat látja meg mindenki- és mindenben, amelyek humoros hatás keltésére alkalmasak.”¹ Tulajdonképpen e régi tudást hasznosítjuk, ha egy lépéssel előbbre lépünk, és a Mikszáth Kálmán-i elbeszélés-művészet alapvető sajátosságait két nagy (egymással is összefüggő) műfaji szabályrendszer, a *románcosság* és a *komikusság-humorosság* felől próbáljuk kibontakoztatni, ha az alakformálás, a perspektíva-teremtés és az elbeszélésmód megértéséhez a Fiel- dingtől megteremtett (Smollett, Dickens, Hoffmann, Gogol, Jókai által folytatott) műforma, a *komikus-humoros romance* játékszabályait hívjuk segítségül.

Hogy a mikszáthi cselekményvezetés állandó anekdota-közbeiktatásokkal dolgozik, hogy komikus-humoros színezetű, általában csattanóval el- látott rövidtörténetekkel lassítja, szélesíti ki a cse- lekmény menetét, az ismert és éppen elégszer is- mételgetett igazság, elég, ha csak egy-két vonatko- zásban utalunk rá. Az anekdotabetétek hosszúsága-

MIKSZÁTH KÁLMÁN
(1847–1910)

A Mikszáth Kálmán-i elbeszélésekben föllelhető humor- és komikumteremtő módokat számba véve nem mehetünk el szó nélkül a prózaszövegekbe beiktatott versek mellett sem, annál inkább, mert a szakirodalom e költeményeket eddig alig- alig méltatta figyelemre. A különböző románcokban persze nem mennek ritka- ságszámba a történés szereplői által szerzett és előadott költemény-betétek.

¹ NAGY Sándor, *Mikszáth humora*, Irodalomtörténet, 1914, 391, SCHÖPFLIN Aladár, *Mikszáth Kálmán*, Bp., é. n. (1941), 123.

rövidsége mindenesetre igen változó a Mikszáth-szövegekben. Egyesek, például Pruzsinszky és Pongrácz „ország-visszaállító” ügyködése vagy Deák Ferenc és a nemzeti színű gomba esete, mindössze néhány sorosak.² Hosszabb, többemű történeessort tartalmazó anekdoták viszont a Trnowskyak, Gregoricsok vetélkedését taglaló elbeszélésrészletek a *Beszterce ostromában* és a *Szent Péter esernyőjében*, Kopereczky főispáni csínyjei, Bubeniyk gyöngyszerző tranzakciója a *Nosztty fiúban*, Buttler János és Horváth Piroska papírhajók általi levelezése a *Különös házasságban*, Katángthy Menyus feleség- és (főképpen) hozományvadászata a *Két választás Magyarországon* című elbeszélésben. Ugyanazon anekdota természetesen több Mikszáth-műben is szerepelhet. A tót napszámosok mit sem sejtve felszeletelik és befalják a külhonból hozatott méregdrága tulipánhagymát – a *Nemzetes uraimékban* a szép Barosné, a *Különös házasságban* Fáy István nemzeti uram kénytelen elszenvedni a szörnyű inzultust.³

Rendre találkozunk Mikszáth elbeszéléseiben a komikus művekből jól ismert alakokkal: a tehetségtelen, de hangjára büszke énekessel, a csúnyácska, tetszésre vágyó nővel, a gazdáival szemben diktátori attitűdöket gyakorló inassal, a más civilizációból átcsöppent, mulatságos értetlenkedésekbe keveredő idegennel, az igazi, nagy nőbe reménytelenül szerelmes kamaszfiúval, a zsugori pénzhajhással. (Kozsibrovsky az *Egy éj az Arany Bogárban* című szövegben, Fábiánné *A beszélő köntösben*, Georges alias Szabó Gyurka, a szigetvári hős és kompániája az *Új Zrínyiászbán*, maga a történetmondó és Gáll uram a *Prakovszky, a híres kovácsban*). A komikus-humoros arzenál elidegeníthetetlen részei a bizarr külön-cök, csodabogarak, kedves csirkefogók, szeretetre méltó gazemberek, spleenes, blazírt jópofák, sznob, kicsinyes polgárok, humoros öregek, jó vérű papok, taní-

² Pongrácz István lengyele, Pruzsinszky Szaniszló szokásos lamentációs színjátékát végzi („– Szegény édes hazám, szegény Lengyelország”), mire a boros állapotban levő István gróf az asztalra üt, és megígéri, hogy visszaállítja a szétdarabolt ország egységét. Másnap Pruzsinszky be akar menni Zsolnára egy-két görbe napot csinálni, s tíz aranyat kér gazdájától, Pongrácz azonban elhárítja. „– Nem lehet – felelte István gróf nagy ravaszul. – Hová gondolsz, Szaniszló? Ne légy kérlek, olyan könnyelmű. Minden garast össze kell raknunk a nagy célra, ha vissza akarjuk állítani a hazádat,” Deák Ferencnek trikolor szalaggal felszerelt galócát küldenek, de ő nem nyúl hozzá. „[...] mikor az »Angol királynő«-nél elébe tették megsülve, a nemzetiszín pántlikával nyakán, csak nézte, de nem mert belőle enni. »Várom – mondta –, hogy előbb talán a Szózatot is el fogja énekelni.«”

MIKSZÁTH Kálmán, *Beszterce ostroma*, Mikszáth Kálmán összes művei 6. kötet, s. a. r. Bisztray Gyula, Bp., 1957, 46–47, MIKSZÁTH Kálmán, *A Noztty fiú esete Tóth Marival*, I. kötet, Mikszáth Kálmán összes művei 20. k., s. a. r. Rejtő István, Bp., 1960. 18–19.

³ A drága tulipánhagyma elfogyasztásának anekdotája a *Különös házasság* kritikai kiadásának tárgyi jegyzete szerint Jókai *Eppur si muove* című művében is szerepel. A közlés azonban nem pontos. A Jókai-műben Jenői Kálmán bizalmasa, Béni bácsi a húsz külföldi tulipánhagymát rendben beülteti Erzsébet asszony kertjébe, csak a kiszedett egyszerű példányokat eszi meg, hogy a titkos csere ki ne derüljön.

MIKSZÁTH, *Különös házasság II. k.* MKÖM 14, s. a. r. Bisztray Gyula, Bp., 1960, 225, JÓKAI Mór, *Eppur si muove És mégis mozog a föld I. k.*, Jókai Mór összes művei 22. kötet, s. a. r. Margócsy József és Margócsy Józsefné Oberlander Erzsébet, Bp., 1960. 172.

tók. Ilyenek Luppán lovag, Csutkás tanár úr és Csemez Stevo *Az aranykisaszszonyból*, a Trnowskyak és a Gregoricsok a *Beszterce ostromából*, a *Szent Péter esernyőjéből*, az ifjabb és öregebb Behenczy báró ugyancsak a *Besztercé...*-ből, a fölényes Krúdy Kálmán, a szellemes, cinikus Katángy Menyus a *Krudy Kálmán csínytevéseiből*, a *Két választás Magyarországonból*, a kicsinyes, korlátolt életformában mocorgó bürgerek az *Új Zrínyiászból*, *A fekete városból*, Kupolyiék *A fekete kakasból*, Palojtayék a *Nosztty fiúból*, a glogovai mester a *Szent Péter esernyőjéből*.

E figuráktól persze elválaszthatatlan a komikus-humoros szituáció. Standard vígjátéki pozíció a Mikszáth-szövegekben a bumerángeffektus: a ravaszkodás a cselvető ellen fordul, s a méltán pórul járt szereplőn jól lehet nevetni. Az „aki másnak vermet ás maga esik bele” szituációja jut érvényre *A beszélő köntösben* is. A kecskeméti küldöttség a sok ajándékért cserébe azt kéri a török császártól, hogy a sorban utánuk következő nagykőrösi deputáció kívánságát mindenképpen utasítsa el. Igen ám, de a ravasz kőrösiek azzal járulnak a szultán elé, hogy föltétlenül teljesítse Kecskemét kérését. Máskor – ez is megszokott nevetésgeneráló effektus – az intim bizalmaskodást a címzett leleplezi, s hirtelen a közösség elé tárja. „– Ugyan Behenczy, hagyjon békét! Mit nyomogatja a lábamat? Szóljon nyíltan, ha valami baja van. Akar valamit?” – szégyeníti meg a kis bárót Esztella a *Beszterce ostromában*, s fakaszt vidám hahotát az asztaltársaság körében.⁴ Ismét máskor a nem túlságosan bátor emberke mutatkozik merésznek, ha biztos benne, hogy az erőpróbára úgysem kerül majd sor: „úgy látszik, igen tetszett Quendel úrnak, hogy őt fogják [...] ezt várta és most már mint egy erővel visszatartott ember kezdte magát rángatni, hogy így meg amúgy, eressze őt a tisztelendő úr, vitézi dolog ez, nem értenek ehhez a papok stb.”⁵

A ravaszkodó alkudozások, trükkök, furfangok, vetélkedések, átverés-kísérletek, e különösen fontos komikai szituációk rövidebb-hosszabb formában szinte minden Mikszáth szövegben megjelennek. Orizi, a halálra ítélt briganti utolsó kívánságként azzal áll elő, hogy franciául akar megtanulni (*Galamb a kalitkában*), az útszélen baktató Filcsik ügyes trükkel kerül föl Horváthy ispán kocsjára, ráadásul még ki is túrja az ott levőket (*Krudy Kálmán csínytevései*), Bubenyik fortéllyal szerzi meg gazdájának a nélkülözhetetlen gyöngyöket, s úgy intézi a dolgot, hogy még a rászédett őrzők hálálkodjanak (*A Nosztty Feri esete Tóth Marival*), a Trnowskyak egymással vetélkedve verik magukat mind nagyobb-nagyobb költségbe (*Beszterce ostroma*), Prepelicza András buzgó haszonmaximalizáló kísérletei egy ideig sikerrel járnak, de végül alapos verésben részesül (*Szent Péter esernyője*).

⁴ MIKSZÁTH Kálmán, *Beszterce ostroma*, Mikszáth Kálmán összes művei, 6. kötet, s. a. r. Bisztray Gyula, Bp., 1957. 33.

⁵ MIKSZÁTH Kálmán, *A fekete város II. kötet*, Mikszáth Kálmán összes művei, 23. k., s. a. r. Király István, Bp., 1961. 78.

Az „alsóbb szintű”, farce-hoz, buffóhoz, burleszkhez is kapcsolódó komikum-fajták szintén felbukkannak a Mikszáth Kálmán-i szövegekben, bár előfordulásuk kétségkívül szórványosabb, mint a komikus romance-ot megteremtő Henry Fielding elbeszéléseiben volt. Bogozy Miska bácsi komikus talentuma a kutyaugatásban és a malacok szerelme imitálásában merül ki (*Gavallérok*), Prakovszky, Amelia tante és Marzson Györgyné süketek, mint az ágyú (*Prakovszky, a siket kovács, A vén gazember, Az eladó birtok*), a feleség-fúria kosztros hajjal, felgyűrt ujjakkal hányja ki a férj holmiját az udvarra, a férfi egy széket forgat maga körül, mialatt két harcias szakácsné piszkafával és meszelórúddal igyekszik hozzáférni; a különös kastélyban köhögő növények, hasbeszélő major domus és borotvát forgató majom fogadja a vendéget (*Sipsirica*), a képviselő otthon elszundít, és a csengettyűszóra riadva a „Szavazzunk!” felszólítást mormogja; a vőlegény a vőfélyre érti amit mond, de párbeszéd-partnerei jó darabig azt hiszik, szavai a menyasszonyra vonatkoznak (*Galamb a kalitkában*); az elszabadult papagáj a „Cukor, cukor, cukor!” hívogatóra a „Takarodj takarodj takarodj!” replikával felel, és esze ágában sincs elhagyni a fa magasát (*Két választás Magyarországon*).

Az utóbbi, 1896-ban megjelent műből vett idézet, a papagájvadász és a papagáj komikus-humoros szóváltása egy másik szempontból is szemléltető példaként szolgál. Illusztratívén mutatja, hogy az interakciók, párbeszéddek a Mikszáth-művekben ugyancsak a komikus-humoros perspektíva jegyében állnak: minduntalan várható, hogy replikává, szellemes megfeleléssé, *witté*, szójátékká, *bon mot*-vá alakulnak. Így, ilyen replikázó szellemességgel válaszolja meg a szerelmes Tahó Katica a fess Nagyiday Ferencsel kapcsolatos kifogásokat a *Farkas a Verhovinán* című elbeszélésben, így vág vissza Görgey János, a feleségét féltő fiatal férj, Thököly fejedelemnek *A fekete városban*, és ily módon, csattanós *bon mot*-val dolgozza ki magát szorult helyzetéből Noszty Feri is Fruzsina asszony születésnap-ünnepségén. Podwolsky gróf, a pajkos kötekedő a néhai Nosztyné szép fehér testét dícséri, majd a fiú haragos megdöbbenését semmibe véve hozzáteszi: hajszálon múltott, hogy nem ő maga a fiatalember apja. Feri erre érthető módon még inkább megdöbben.

„[...] halotti sápadtság borította el arcát, s hogy remegő kezeinek munkát adjon, egy cigarettát sodort a jobbkezeivel, miközben ballal bajuszát morzsolta, tépegette nagy izgatottan.

Mindenki feléje fordult, mit fog tenni [...]

– No, mit morogsz hékás? Miért nem szólsz? – piszkálta kedves kötekedéssel Podwolsky a sarkantyúit összeütve.

– Azon gondolkozom – felelte Noszty epés humorral, a szemöldjeit felhúzza – hogy apagyilkos legyek-e ezentúl, vagy pedig ne legyek gentleman?”

(A szellemes replika derűtséget, tapsokat, bravókat arat, és persze csakhamar az is kiderül, hogy a játékos kötekedés mögött nem rejlik semminemű kompromittáló mozzanat. Podwolsky elmeséli a mulatságos anekdotát: hogyan akarta

megkérni Noszty későbbi édesanyja, a főispán-leány kezét, hogy előzte meg őt hajszállal Noszty Pál, s a történet befejeztével „édes szeretettel, szinte büszkeséggel” feledi szemét az ifjú szolgabíró deli alakján.)⁶

A Mikszáth Kálmán-i elbeszélésekben föllelhető humor- és komikumteremtő módokat számba véve nem mehetünk el szó nélkül a prózaszövegekbe beiktatott versek mellett sem, annál inkább, mert a szakirodalom e költeményeket eddig alig-alig méltatta figyelemre. A különböző románcokban persze nem mennek ritkaságszámba a történés szereplői által szerzett és előadott költemény-betétek. Arany János nagyobb munkái közül a *Buda halálában*, a *Toldi estjében*, a *Toldi szerelmében* is vannak énekelt versek, egyszer hún regős, máskor csúfolódó udvari apród, ismét máskor álruhás, titokzatos dalnok adja elő őket. Az *Ivanhoe* hősei, az erdei remete és az angol király a „zöld világ” kellős közepén, a sherwoodi erdő otthonos kuckójában baráti, „dalnokversenyt” rögtönöznek, a *Rob Roy* költészetet nem kedvelő apa-figurája ironikus-hősi deklamációval olvassa föl Frank Osbaldistone romantikus balladáját. A scotti románcforma felől a démonikus-ironikus történelmi látomás felé elmozduló Kemény Zsigmond-i *Zord idő* három beillesztett dalt is tartalmaz: kettőt a budai lantos, egyet Komjáthy Elemér énekel.

Mikszáth vers- és dalszövegeinek zöme azonban a komikus románc atmoszférájának megfelelően kifejezetten komikus-humoros, ironikus színezetű. A költemények eredete, hovatartozása, nyelve a szövegfikció szerint többféle. Egy részüket faragatlan, vidéki kántorok, dilettáns alkalmi fűzfapoéták szerzik. Tahó Mihály táblabíró versifikációi, Simovics Sámuel és a *Szent Péter esernyőjéből* anonim kántor temetési éneke, Filcsik csizmadia úti búcsúztatója, Vinnyói János, káplán „átirata” és a mulató dzsentrifű, Korotnoky Laci „keserves” nótája az elbeszélői tulajdonítás szerint is magyar nyelvű, műköltői versszövegek (*Farkas a Verhovinán*, *A fekete kakas*, *Szent Péter esernyője*, *Nemzetes uraimék*, *Új Zrínyiász*, *Ne okoskodj, Pista!*). A „rég kuruc nótá”-nak mondott Rákóczi búcsúja *A két koldúsdíákban* szerepel, a Marseillaise dallamára írt halandzsa a *Különös házasság...-ban* és *A Noszty fiú...-ban* bukkan föl (az első Thaly gyűjteményéből való, az utóbbi – székely – mintáját az *Esti lapok* 1849. május 26-i 80. száma közli)⁷, a kézbesítő-mindenes Varga Mihály és a peregrinus Chalupka által előszeretettel dúdolt dalocskák szerzőségére, hovatartozására nézve pedig egyáltalán nincsen információnk.⁸

Más költemények – a narrátori közlés ezt mondja – eredetileg a tót (litván, rutén) folklórból valók, noha az olvasó már csak a magyar nyelvű fordítást ismer-

⁶ MIKSZÁTH Kálmán, *A Noszty fiú esete Tóth Marival*, II. k., M.K.Ö.M. 21. kötet, s. a. r. Rejtő István, Bp., 1960. 84, 85.

⁷ Lásd a kritikai kiadás jegyzeteit. I m., 253–254.

⁸ MIKSZÁTH, *Két választás Magyarországon*, MKÖM 9. k., s. a. r. Bisztray Gyula, Bp., 1958. 8. MIKSZÁTH, *Nemzetes uraimék*, MKÖM 2. k., s. a. r. Király István, Bp., 1956. 116.

heti meg. Tót riasztót fúj a toronyőr a bástyán (*A fekete város*), tót dalt énekelget Koleszár Mária Malinkának *A Noszty fiú....*-ban, szlovák versezetet dünnög *A sipsirica* öreg talicskása, *A lohinai fű* leány-öregasszonykája, és a tót szerelmes folklórból idéz az elbeszélő, a *Lapaj, a híres dudás*ban – mindegyre magyar nyelven. A *Különös házasság*ban a bölcsőt ringató rusznyák anyja, a *Farkas a Verhovinán* című Mikszáth-műben a leánykoszorú dalol rutén éneket, Horváth Piroska pajkos, Párizsból hozott, francia nótát fúj, a lublói kísértet történetében Csernyiczky felesége litván dalt dúdolgat – szintén magyarul. (Néhány szlovák nyelvű s aztán magyarra fordított rigmus is fölbukkan Mikszáth műveiben. A magyar fordítás lehet csak úgy prózában odavetett, de utalhat műköltői igényre, ambicionálhatja a ritmikai, metrikai, rímelési „megfelelést” is.)

A tényleges leszámolás valószínűsítésére törekedve természetesen azok a magyar nyelvű szövegek jelentik a legtöbb gondot, amelyeket a mikszáthi elbeszélő a szlovák folklórból vett fordításokként tüntet fel. A szakirodalom és a kritikai kiadás – úgy tűnik – ezt a hovatartozás-jelzést nagyjából el is fogadta, s bár konkrétumokkal, szövegfilológiai elemzésekkel, észrevételekkel nem szolgált, nem kételkedett abban, hogy a szlovák eredeti valóban létezik.⁹ Első rápillantásra e meggyőződést erősítheti az a tény is, hogy a történetmondó a versekhez csatolt kommentárookban igen gyakran a költemény furcsaságát, groteszk fanyarságát, melankolikus színezetét hangsúlyozza. A *Lapaj, a híres dudás*ban egyenesen a tót folklór (a szlovák néplélek) sajátoszerűségéről elmélkedik „Még a szerelem költészete is, amely minden népnél minden bérceen, minden völgyben üdén csendül, mely széles e világon forró, mint a tűz, andalító, mint a virágillat, önáluk fanyar, színtelen és furcsa” – töpreng az északi szláv faj különösségén. „Kedvesem oldalánál ültem, / Szíveink dobogni kezdtek, orcáink kigyúltak, / S már-már elcsattant volna az első bűbajos csók. / De e pillanatban a pipám kialudt, / S kénytelen voltam eltávozni, hogy azt megtömjem.” – citál az előzetes elmélkedéshez egy valóban sajátoszerű tót szerelmes verset példa-illusztrációként. „És ez nem valami tréfás, humoros vers ám, hanem szomorú, bánatos melódiájú dal. A legény viharos fájdalommal siratja a végzet ádáz kezét, mely az édes pillanatot semmivé

⁹ A kritikai kiadás harmadik kötete *A lohinai fű*höz kapcsolódó tárgyi magyarázatok között a „Kévély az én szeretőm, de mire” kezdetű dalt illetően még jelez némi bizonytalanságot („Valószínűleg Mikszáthtól magyarra fordított szlovák népdal”), de az elkövetkező leltárba vétel, listaállítás beharangozásából a határozószó már elmarad. A Mikszáth Kálmán-i elbeszélő tájékoztatásait, instrukcióit a jegyzetíró, úgy tűnik, magától értetődően hitelesnek veszi, a tót eredeti meglétét evidenciaként kezeli. („Szlovák népdalfordítások Mikszáth számos más művében is előfordulnak.”)

A század eleji kiadvány szerzője hasonlóképpen járt el. A „Kedvesem oldalánál ültem”, a „Tudod rózsám, mi az én ágyam?”, a „Tudod-e drága nagyapám”, a „Mikor gyerek voltam...”, a „Nem ismerem szebb lányt Plevák Ancsuránál” és a „Boldog az, akinek semmije sincs” kezdetű versszöveget azzal vezette be, hogy „A következő dalok mind tőtből fordítottak”

Mikszáth Kálmán összes művei 3. kötet, s. a. r. Király István, Bp., 1957. 289.

WACZULIK László, *Népies elemek Mikszáth nyelvében*, Bp., 1910. 68.

tette, kioltván a „zapecskából” a szuszt, mely nélkül semmiféle boldogság nem tökéletes a világon” – tesz utólagos, magyarázó észrevételeket a közölt költeményhez.¹⁰

Más kérdés, hogy a mikszáthi írásművészetben több fikciós játékot és kevesebb néprajzi hitelt feltételező értelmező kifejezetten gyanúsnak találhatja ezt a játékos, ironikus karaktermegállapítást, tendencia-kijelölést. A fordítás-fikció és tót folklór különössége innen nézve ürügy is lehet, még hozzá kitűnő, kézenfekvő ürügy olyan költészet prezentálására, amely nagyon határozottan eltér a kanonizált poézistól, s (a komikus-humoros románc atmoszférájába nagyszerűen illeszkedve) ízig-vérig profanizáló, depoetizáló karaktert mutat; a szlovák néplélek melankolikus furcsasága a groteszk különösség számára biztosít mindenkor „felmentést”, s a fordítás tökéletlensége is kapóra jöhet a borzasság, fésületlenség (valójában „tudatos” depoetizálás) magyarázataként.

„Nem ismerek szebb lányt Plevák Ancsuránál, / Nefelejts szeménél, lenszínű hajánál; / Nem rózsatőn termett, nem liliomsáson, / Az égből esett le valami nyíláson. / Nyílást bedrótozni egy legényt föl hívnak, / Engem, Králik Gyurit, engem, engem hínak... / Jaj, meghalok, anyám!...” – dalolja Koleszár Mária a különös búcsúzó, amely, mint az elbeszélő megjegyzi „[...] szépnek, gömbölyűnek esik ki tótul, míg ellenben magyarul csak úgy vasvillával összehánytnak látszik [...]”¹¹

„Ha én király volnék, / Mindég egyet mondanék, / Királynak úgy illik, tralalala; / Összevissza én nem beszélnek; / Királynak nem illik, tralalala” – fújja el a „mélabús kesergő” után a vidám csúfolódót, amelynek megszületéséhez állítólag az a tény járult hozzá, hogy három jogi fórum háromféle ítéletet hozott egy bojtárlegény pörében, s mindegyiket a király nevében.¹²

„Talpra katonák! / Fel a dolmányt, / Fel a tarsolyt, / Fel a kardot, / A karabélyt, a karabélyt. / A karabély is csak elfér, / De ha lehet, hozzátok el / A pálinkás butykost is. / Mert a butykos a csatán, / Annyi, mint a kapitány” – fut bele a rímtelen felszerelés-számbavétel a legfontosabb hadi kellékként számon tartott pálinkás butykos által képviselt végső rímbe-csattanóba a játékos harci dalban.

„Mikor gyerek voltam, az asszonyok a kemencére híttak maguk mellé, / Mikor legény lettem, én híttam őket; / Most, hogy öreg vagyok, semmit se szólunk egymáshoz, / Csak a talicskámot biztatgatom: / Gurulj, gurulj, kis taligám, / Te vagy az én tápláló dajkám” – mutat az öreg talicskás munkás dala, e kesernyés, önlefokozó humorú szabadvers a nonszensz felé *A sipsiricában*.¹³

A „műköltői alkotások”, az ismert műbeli szerző-figurákhoz köthető versek szintén profanizáló, depoetizáló karakterűek. Kezdetleges versalkotó eljárásokból

¹⁰ MIKSZÁTH Kálmán, *A tót atyafiak, A jó palócok* (MKÖM 32. k.), s. a. r. Bisztray Gyula, Bp., 1968. 65–66.

¹¹ MIKSZÁTH, *A Noszty fiú esete Tóth Marival*, i. m., 84.

¹² I. m., 85.

¹³ *A feketé város*, i. m. I. k., 203, *A sipsirica*, MKÖM 15, s. a. r. Bisztray Gyula, Bp., 1960. 134.

állnak össze, verselési, rímelési hibákat, döccenőket tartalmaznak, a nonszenszhez, a blődlihez közelítenek. Úgy is mondhatnánk, hogy a verskultúra alsóbb, mulatságosan primitív szintjére visznek vissza. E különösséghez persze megint csak társul indoklás, evidens magyarázat: a műbeli versifikátorok és versbefogadók tanulatlansága, faragatlansága, dilettantizmusa.

A vidéki kántorok búcsúztatói a mulatságosan primitív költői gesztust, a felsorolást, a konkrét személyekre utalást fő feladatnak tekintik, és a gyászolók közössége is ezt várja el tőlük.

„Csak a kántor úr szép versei vonták el egy pillanatra a figyelmet, s feltört a zokogás itt-ott a gyülekezet közt is, amint a legérzékenyebb búcsúszavakkal szólaltatta meg a halottat:

Búcsúzó, búcsúzó felső alsó szomszédomtól,

Lajkó Pál komámtól, Klincok György sógortól.

Lajkó Pál egész házanépe sírni kezdett, Klincokné elragadtatva felkiáltott:

– Istenem, hogy bírta ilyen szépre kigondolni”¹⁴

De a Mikszáth Kálmán-i fűzfapoétáknak a gyászolók elvárására, a szituáció diktálta játékszabályokra sincsen szükségük, a *megnevező poétika* úgyszólván a vérükben van. Érzelemkifejező énekeik, ha szabadon dalolnak is, a jelentéspotenciál mulatságos-primitív lezárásán, rögzítésén alapulnak. A metaforát természetesen hírből sem ismerik, a versek hol tulajdonnevek, hol földrajzi kifejezések, hol tájnyelvű szerszámok felsorolás-ívére feszülnek ki, hol pedig a hét napjai szolgálnak stabil szerkezeti egységként, poetizáló, versalkotó alapként.

„Matosiczky, Csáky / Burgonyát hámoznak, / Ordódy neveti, / Ulmann metélgeti” – dúdolgatja Chalupka (az elérzékenyüléstől rendszerint könnyezve) kedvenc nótáját.

„Jó bort árul Sirjainé, / Ott kucorog a vén Duzsné, / A nagyhajú Ecsediné, / Gödénytorkú Nagy Béniné” – dudorássza Varga Mihály minduntalan az asszonynevekre épülő éneket.

„Szántani kén' tavasz vagy, / De az ekém széjjel vagy, / Istenügyse széjjel vagy, / Igen nagyon széjjel vagy. // A göröndöm Losoncon van, / Járomszögem Putnokon van, / Címörszögem Pelsőcön van, / Jármom, tézslám Gyarmaton van” – fújja az ökörfogat-kellékekre-tájszavakra és falunevekre épülő „mulatós” nótát Korotnok Laci a Három rózsa vendéglőben.

„Jegenyefán madárfészek, / Az én Palim sokszor részeg; / Részeg hétfőn, részeg kedden, / Részeg szerdán, csütörtökön, / Részeg pénteken, szombaton / És az egész vasárnapon” – énekelget „valami monoton ostobaságot”, s idézi meg a hét összes napját Zsuzsi szolgáló.¹⁵

¹⁴ *Szent Péter esernyője*, MKÖM 7, s. a. r. Bisztray Gyula, Bp., 1957. 29.

¹⁵ *Nemzetes uraimék* MKÖM 2. k., s. a. r. Király István, Bp., 1956. 116.

Két választás Magyarországon (MKÖM 9. k., s. a. r. Bisztray Gyula, Bp., 1958. 8.

Ne okoskodj, Pista! MKÖM 8, s. a. r. Bisztray Gyula, Bp., 1958. 29.

Ha Korotnokyék mechanikus-motorikus poétikája a megnevezés-, felsorolás-furorból táplálkozott, Vinnyói János, a Zrínyi-had káplánja az ugyancsak mechanikus *cserélő-behelyettesítő módszert* viszi el a blődli szintjéig. Az érdekes férfiú a nagy költőket, Ovidiust és Petrarcat javítja át „a sacré-coeuröknél a növendék-lányok számára”, s az érdeklődő Alapinak mindjárt példával is szolgál. Legfrissebb átdolgozását megidézve egész munkamódszerét bemutatja.

*„Egy rózsaszálat kapott tőlem a babám,
De kedvesem haragszik, nem néze rám;
Mondám tehát: Add vissza a rózsát babám,
Hadd kopogtassak más lány ablakán.*

– Ez a strófa, uram, egy nagy költőből való, akit ismernie kell az ifjúságnak, a neve nem jut eszembe, de nem lehet fiatal szemérmetes lányok kezébe adni, hát ekképpen lészen fölékesítve az én szövegemben s élvezhetővé téve a zseni leánypalántáknak:

*Egy pompás csontot kapott tőlem a kutyám,
De a kutya haragszik, nem néze rám;
Mondám tehát: Add vissza a csontot, kutyám,
Hadd kopogtassak más eb ablakán”¹⁶*

Az „alkalmazott poétika” gátlástalan természetességgel működik, a behelyettesítésre, felcserélésre építő metódus evidens versépítő fogásként jelenik meg a Mikszáth Kálmán-i elbeszélésekbe szőtt szónoki beszédek, üdvözlések, tósztok, laudációk verseiben. A *Beszterce ostroma* parodisztikus nagyjelenetében, a Vág melletti fogadáson a vezérszónok úgy köszönti Pongrácz Istvánt, hogy *A hazáról* című Petőfi-verset deklamálja, éppen csak a második strófa végi mutatószt és a végső írásjelet változtatja meg, hogy a költeményrészlet illeszkedjék a prózában utána-biggyesztett alkalmazó-aktualizáló megszólításhoz.

*„Lement a nap. De csillagok
Nem jöttek. Sötét az ég.
Közel, távolban semmi fény nincs,
Csak mécsvilágom s honszerelmem ég.
Szép csillag a honszeretet,
Gyönyörűségesen ragyog.
Szegény hazám, szegény hazám te,
Neked kevés van olyan csillagod...*

mint gróf Pongrácz István úr óméltósága, akit az úristen az emberi kor legvégső határáig éltessen!”

Mindenki Lépi egyet MKÖM 15, s. a. r. Bisztray Gyula, Bp., 1960. 51.

¹⁶ Új Zrínyiász MKÖM 10, s. a. r. Király István, Bp., 1957. 127.

A *Két választás Magyarországon* VII. fejezetében a kis Zsibó Katica (hófehér ruhában, rokokó-módra behajporozott fejjel) Röskey polgármestert kérleli, hogy álljon el a képviselőjelöltségtől, maradjon otthon, s munkálkodjék továbbra is a város első embereként a szeretett város, Körtvélyes javára. A kéreléshez Petőfi Sándor *A király esküje* című költeményének második strófája használtatik fel, annyi módosítással, hogy a „jó Hunyadi László”-t „jó Röskey bácsi”-ra, a „Budá”-t „Budapestre”, a „László”-t „zászló”-ra cseréli a Katicát betanító alkalmi költő. „Készül föl Budára / Jó Hunyadi László. / Ne menj fel, ne menj fel, / Ne légy életeddel / Könnyelműen játszó!” – írta Petőfi. „Ne menj Budapestre, jó Röskey bácsi, / Bár leng a sok zászló, / Ne menj föl, ne menj föl, ne légy városoddal / Könnyelműen játszó.” – szavalja a kislány.¹⁷

A behelyettesítő, felcserélő, gátlástalanul aktualizáló „blóddli-poétika” ezúttal a komikum szociálpszichológiájához kapcsolódik. Ahhoz a mikszáthi látomáshoz szervesül, amely szerint az ember társas ügyeit, a politika, a nyilvánosság világát a színházasdi, az alakoskodás, a ripacskodás, a trükk, az átverés uralja.

¹⁷ MKÖM 6. kötet, Bp., 1957, 106–107, MKÖM 9. kötet, Bp., 1958. 160.